

Türkçe Şâhnâme Tercümeleri ve Zerdüşt'ün Tercümelerde Uğradığı Dönüşüm*

Turkish Shahnameh Translations and the Transformation of Zoroaster in Translations

Emrullah Yakut¹

*Bu makale İstanbul Üniversitesi Türkiye Araştırmaları Enstitüsü ve Edebiyat Fakültesi tarafından 13-16 Eylül 2021 tarihlerinde çevrim içi düzenlenen Yunus Emre ve Türkçe Yılına İthafen 9 Milletlerarası Türkoloji Kongresi'nde sunulan bildirinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş hâlidir.

¹Doç. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Mardin, Türkiye

ORCID: E.Y. 0000-0002-1268-1806

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Emrullah Yakut,
Mardin Artuklu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
Mardin, Türkiye
E-mail: emrullahyakut@gmail.com

Başvuru/Submitted: 09.10.2021

Revizyon Talebi/Revision Requested: 20.10.2021

Son Revizyon/Last Revision Received: 07.12.2021

Kabul/Accepted: 07.12.2021

Online Yayın/Published Online: 23.12.2021

Atıf/Citation:

Yakut, E. (2021). Türkçe Şâhnâme tercümeleri ve Zerdüşt'ün tercümelerde uğradığı dönüşüm. *TUDED*, 61(2), 723-745.
<https://doi.org/10.26650/TUDED2021-1007676>

ÖZET

Tercüme faaliyetinde hedef ve kaynak metin arasında, kültür farklılığı ve iki dilin sahip olduğu imkân ve özellikler sebebiyle değişiklikler olması kaçınılmazdır. Buna ilaveten yazarın bakış açısı, tercümenin hedef kitlesi, tercümenin amacı veya dönemin şartlarının getirdiği bazı zaruretler de tercümenin üslubuna ve muhtevasına etki edebilir. Başta Şerîfî-i Âmidî'nin manzum tercümesi olmak üzere *Şâhnâme* tercümelerinde Zerdüşt karakterinin uğradığı dönüşüm bu duruma örnek teşkil etmektedir. İslam ve İran tarihi açısından farklı şekilde algılanan Zerdüşt, kaynak metin olan *Şâhnâme*'de olumlu bir şahsiyet olarak sunulurken bazı Türkçe tercümelerde olumsuz bir karakter olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmada, *Şâhnâme* ile Türkçe tercümelerde Zerdüşt karakterinin nasıl bir şahsiyet olarak takdim edildiğinin tespiti yapılarak farklılıklar ortaya konulmakta, mütercimlerin bu konudaki çeviri kararlarında etkili olan âmiller tetkik edilmektedir. Bunun yanı sıra *Şâhnâme* tercümeleri ve nüshalarıyla ilgili bazı bilgiler de tashih edilmektedir. Makalede; Şerîfî tarafından yapılan manzum tercüme; II. Murad'ın emriyle yapılan, mütercimi belli olmayan tercüme; II. Osman'ın emriyle Medhî mahlaslı Derviş Hasan tarafından yapılan tercüme; İÜ Kütüphanesi Nadir Eserler TY6131-6133 numaralarıyla kayıtlı, mütercimi belli olmayan tercüme; İBB Kütüphanesi Muallim Cevdet nr. 101 numarasıyla kayıtlı mütercimi belli olmayan tercüme; Süleymaniye Kütüphanesi Hüseyin Paşa nr. 370 numaralı Eyüp Sabri Paşa'ya ait olduğu kaydedilen tercüme incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Şâhnâme, Şerîfî-i Âmidî, Medhî, Zerdüşt, çeviribilim

ABSTRACT

When translating, changes are inevitable between the target and source texts. These changes are often due to the cultural differences, capabilities, and features of the two languages. In addition, the author's point of view, the target audience of the translation, the purpose of the translation or some necessities brought by the conditions of the period may also affect the style and content of the translation. The transformation of the character of Zoroaster in *Shahnameh* translations, especially in Sharifi's version, is an example of this situation. While Zoroaster, who is understood differently in terms of Islamic and Iranian histories, is presented as a positive personality in the source text, *Shahnameh*, he appears as a negative character in some Turkish translations. In this study, by determining the personality of Zoroaster in *Shahnameh* and its translations, the differences are revealed, and the factors that are effective in the translation decisions on the subject are examined. Six *Shahnameh* translations are

examined, and some pieces of information about them and their copies are corrected. The examined translations include the reverse translation by Şerîfî; the translation by an unknown translator and on the order of Murad II; the translation by Dervîş Hasan who goes by the pseudonym Medhi and on the order of Osman II; another translation by an unknown translator registered with the numbers TY6131-6133 in the İÜ Rare Works Library; a third translation by an unknown translator registered as no. 101 in İBB Library Muallim Cevdet Section; and the translation registered as no. 370 in the Süleymaniye Library Hüsrev Pasha, recorded as belonging to Eyüp Sabri Pasha.

Keywords: Shahnameh, Sharif Amidi, Medhi, Zoroaster/Zarathushtra, translation studies

EXTENDED ABSTRACT

Examining the emergence of Zoroaster provides an opportunity to review some information about the *Shahnameh* translations. For example, Muallim Cevdet no. 101 in the Atatürk Library is said to be a copy of a translation of the Murad II period, but it is actually another translation of *Shahnameh*. On the other hand, the Muallim Cevdet no. 019, which is stated to be a different translation of *Shahnameh*, is in fact a copy of the Murad II period translation. Another piece of wrong information concerns the leaf number of the translation registered with fixture number 6131-6133 in the IU Rare Works Library. For instance, the translation Orhan Şaik Gökyay says has 1778 leaves actually has 1359 leaves, but this misinformation has been repeated in the literature.

In Turkish translations of the *Shahnameh*, Zoroaster represents an attitude that goes beyond the translation tradition's idea of free translation. The expression of the same meaning in a different way is referred to as free translation. The alteration of the Zoroaster figure in the translations under consideration shows an adaptive or localizing translation viewpoint.

It can be said that the situation encountered on the subject of Zoroaster in the *Shahnameh* translations is not an isolated one. It can be assumed that the religious beliefs held by the society about Zoroaster and possibly shared by the translators were influential in the translation decisions.

If the *Shahnameh* translations are grouped in terms of their similarities with the Zoroastrian tale, they can be considered in three parts:

1. The translation during the reign of Murat II, by an unknown translator and the translation by Dervîş Hasan, who goes by the pseudonym, Medhi, during the reign of Osman II.
2. The translation at IU Rare Works Library number 6131-6133 by an unknown translator and the translation registered in Süleymaniye Library Hüsrev Pasha no. 370, attributed to Eyüp Sabri Pasha.
3. The verse translation of Şerîfî-i Âmidî.

In the translation made on the order of Murad II and the one by Medhi on the order of Osman II, it is stated that "Zoroaster took the devil as a companion and subdued Iblis with

his sedition, and Iblis liked him.” However, in Firdevsi’s *Shahnameh* [source text], it is stated that Zoroaster killed the devil. This obvious difference aside, other issues related to Zoroaster are in agreement with *Shahnameh*.

In the three-volume translation of the IU Rare Books Library 6131-6133, it was said that from the mouth of Rüstem that Zoroaster could not have been a prophet because he was a juggler. Also, Zoroaster is mentioned as a *bad face*. Although a more liberal translation style was followed in this translation, no negative statements were found about Zoroaster, apart from the aforementioned points. The description of a juggler was provided in the translation of Hüsrev Pasha no. 370 in the Süleymaniye Library, as quoted by Rüstem. The encounter between Rüstem and Zoroaster is more explicit in this translation, and such details, which give the appearance of folk narrative, show that the tale has been altered and expanded with new elements, particularly in the language of the meddahs.

In Sharifi’s translation, though the negative point about Zoroaster was maintained throughout, the translation is more faithful to the source text than the others in terms of plot.

Although Zoroaster is mentioned as a prophet in the original *Shahnameh*, it is remarkable that Ferdowsi quoted this part from Daqiqi, even though he did not need it at all. Thus, Ferdowsi prevented criticism and accusations in this direction. As a matter of fact, while he was telling the history of religion and sects, Shahrastani was accused of heresy, as he did not find criticism according to Islamic criteria like other authors of the period (Harman, 2010: 467).

A similar endeavor to construct a “more acceptable text” by modifying and transforming the *Shahnameh* translations may also be evident in some comments’ interpretations of the text. For example, in Hâfiz’s commentaries, especially Surûrî, Shem’î and Vehbî Konevi, the mystical interpretation of some concepts in the poem can be seen as an effort to fit the aesthetically acceptable text into a religiously reasonable meaning frame. From this point of view, translation and commentary can be regarded as a “te’lif” (reconciliation, accommodation) activity that constantly interprets the text, brings new perspectives to it, and brings together good taste (beautiful) and common sense (truth) within the framework of the cultural and belief values of the target language.

GİRİŞ

Şark mitolojisinin mühim eserlerinden olan ve edebiyatımızda da büyük tesire sahip *Şâhnâme*'nin ilk tercümesi II. Murat emriyle hicri 854 yılında (m. 1450/1) ismi bilinmeyen bir mütercim tarafından yapılmıştır. İkinci tercüme, Memlük Sultanı Kansu Gavri'nin isteğiyle hicri 916 yılında (m. 1511) Şerîf'nin yaptığı manzum tercümedir. Üçüncü tercüme, II. Osman'ın emriyle Medhî mahlaslı Derviş Hasan tarafından yapılan tercümedir. Bir diğer tercüme, İÜ Kütüphanesi Nadir Eserler Bölümü TY6131-6133'te kayıtlı 1773'te istinsah edilen ve mütercimi belli olmayan tercümedir. İBB Kütüphanesi, Muallim Cevdet, nr. 101'de kayıtlı hicri 1012 yılı (m. 1603) yılında yapılan tercüme, *Şâhnâme*'nin ilk yarısını ihtiva etmektedir. Süleymaniye Kütüphanesi, Hüsrev Paşa, nr. 370 ile kayıtlı 1227 yılında (m. 1812) tamamlanan tercüme, muhtasar tercümedir (Gökay, 2007, s. 41-44; Kültürel, 2010, s. 290-291).

1945-1993 yılları arasında Necati Lugal'in *Şâhnâme*'nin ilk 20.000 beytini ihtiva eden çevirisi, 2016 yılında Nimet Yıldırım tarafından tamamlanmıştır. Bu çeviri kaynak metne sadakati esas alan günümüz yaygın çeviri anlayışının bir örneğidir. Bu yönüyle muhteva açısından bir mukayese anlamlı olmayacağı için çalışmanın dışında tutulmuştur. Yukarıda bahsi geçen *Şâhnâme* tercümeleriyle ilgili bazı bilgilerin tashihi sırası geldikçe yapılacağından burada tercüme ve nüshalarla ilgili ayrıntıya girilmeyecektir.

1. Zerdüş'te Öğretisi

Mecusiliğin kurucusu Zerdüş'tün hangi devirde yaşadığına dair farklı rivayetler vardır. Yunan kaynaklarında Eflâtun'dan 6000 sene evvel (= m.ö. 6100) yaşadığı söylenir. Keldanî tarihçi Brosüs milattan önce 2200-2000 yıllarında yaşadığını belirtir. Porfirüs ise Zerdüş'tün Pisagor'un hocası olduğunu ve milattan önce VI. asırda yaşadığını beyan eder (Tarlan, 1935, s. XI). Son dönemin önemli İranolog ve filologlarından Skjærvø, Eski Avesta metinlerinin [ve dolayısıyla Zerdüş'tün zuhurunun] MÖ 2000'li yıllara kadar gidebileceğini ileri sürmektedir. Mary Boyce ve İranlı araştırmacı Ashtiani MÖ 1400-1700 yılları arasında yaşamış olabileceğini varsayar. Taraporewala ise MÖ birinci bin yılın başlarını işaret eder (Alıcı, 2021, s. 23-24). Gündüz'e göre bütün bu tarihler arasında günümüz araştırmacılarının nazarında Zerdüş'tün MÖ VII-VI. yüzyıllarda yaşamış olabileceği düşüncesi daha muteberdir (2003, s. 279).

Zerdüş'tün kişiliği ve öğretisinin mahiyeti hakkında geçmişte ve günümüzde farklı görüşler söz konusudur. Şehristânî (ö. 1153) *el-Milel ve'n-Nihal* adlı eserinde Mecusîlerin peygamber olarak kabul ettiği Zerdüş'tün şöyle dediğini rivayet eder: “Allah nurun ve zulmetin yegâne yaratıcısı, ortaya koyucusudur, birdir, şeriki, zıddı ve benzeri yoktur” (2015, s. 226-328). Bu sözler Zerdüş'tün öğretisinin ilk bakışta bir tevhid inancı olduğu izlenimini vermektedir. Ancak Mecûsiliğin kutsal kitabı sayılan *Avesta*'da tevhid inancıyla bağdaşmayan ifadeler de rastlanmaktadır.

Avesta beş kitaptan oluşur: *Yesna*, *Yešt*, *Vendidad*, *Visperad*, *Horde Avesta*. Bir de bunlara yazılan yorum mahiyetindeki Zendler vardır. Bu metinlerin büyük bir kısmı Zerdüş'ten sonraki

bir dönemde yazılmış olsa da *Yesna* kitabında bulunan ve on yedi bölümden oluşan *Gatha*'nın Zerdüş'te ait ilahileri içerdiği kabul edilir (Alıcı, 2014, s. 68). Bu sebeple *Gatha*'da ortaya konulan teoloji Zerdüş'tün öğretisini ve din anlayışını aydınlatmak bakımından önem arz eder.

Gatha'da her şeyin yaratıcısının Ahura Mazda olduğu söylenir (Alıcı, 2021, s. 36). Bu itibarla tek tanrıci din görüntüsü verir. Fakat yine *Gatha*'da bahsi geçen ikiz ruhlar Spenta Mainyu ve Angra Mainyu kavramlarına getirilen birbirinden farklı izahlar bu konuda bir muğlaklık oluşturur (Alıcı, 2021, s. 47-58). Bu belirsizliğin sebeplerinden biri de “*Gatha*'nın şiirsel dili ve metne yönelik etimolojik tahlillerin çeşitliliği”dir (Alıcı, 2021, s. 75). Zerdüş'tün Ahuralar ismiyle zikrettiği diğer varlıklara yakarması da onun tek Tanrıci düşünceden uzaklaştığını gösteren temel nedenlerdendir (Alıcı, 2021, s. 84). Dolayısıyla Zerdüş'tün vazettiği dinin monoteist veya düalist karakter taşıdığıyla ilgi farklı görüşler ortaya sürülebilmektedir (Boy ve Crosby, 1979, s. 557-588). Bütün bu tartışmalar neticesinde şu söylenebilir: Zerdüş'tün öğretisi monoteizme temayül göstermekle birlikte düalist karakterden izler taşımaktadır.

Gathalar üzerinden yürütülen monoteist – düalist tartışmasının dışında İslam kaynaklarında Zerdüş'te ilgili bazı rivayetler vardır. Örneğin İbnü'l-Esîr tarihinde Zerdüş'te ilgili muhtelif rivayetler zikredilir ve bu rivayetlerden birine göre Zerdüş Filistin halkındandır. İrmiyâ (Ermiyâ) peygamberin öğrencilerinden birinin hizmetini görmektedir. Zerdüş hainlik yapıp ona iftira atar. İrmiyâ'nın öğrencisi de ona beddua eder ve hemen ala tenlilik hastalığına yakalanır (İbnü'l-Esîr, 1985, s.236).

Sarı Abdullâh Efendi *Mesnevi Şerhi*'nde “menhûs” (uğursuz) diye nitelediği Zerdüş'tü şöyle anlatır: “Vâzı'-ı kîş-i Mecûs olan Zerdüş'te Menhûs tabaka-i sâniye-i Fûrs olan Keyânîler'den Lührâsb'ın olğlu Güştâsb'ın 'ahdinde zuhûr itmişdür” (Sarı Abdullâh, 1288, s. 412).

1. Şâhnâme ve Zerdüş

Şâhnâme ilk defa Turner Macan tarafından dört cilt hâlinde neşredilmiştir (Kalküta 1829). M. Jules Mohl ise eseri Fransızca tercümesiyle birlikte yedi cilt hâlinde neşretmiştir (Paris 1838-1878; Tahran 1353). Macan ve Mohl'ın neşirlerini esas alan J. August Vullers *Şâhnâme*'nin ilk iki cildini, Samuel Landaner III. cildini yayımlamıştır (Leiden 1877-1884). Daha sonra F. A. Rosenberg, Pritz Wolff ve Saîd-i Nefîsî tarafından bu neşir tamamlanmıştır (Tahran 1314/1934). *Şâhnâme*'nin ilk tenkitli neşri Rusya'da Evgeny Bartels başkanlığında yapılmıştır (I-IX, Moskova 1960-1971). Tenkitli neşir çalışmaları 1971'de kurulan *Bünyâd-ı Şâhnâme-i Firdevsî* tarafından Mücteba Mînovî başkanlığında devam etmiştir. Celal Hâlikî Mutlak birçok nüshaya dayanarak eserin sekiz ciltten oluşan tenkitli bir neşirini gerçekleştirmiştir (New York 1987-2008; Tahran 1386) (Kanar, 2010, s. 290).

İran tarihinin dönüm noktalarına işaret eden hadiselerden biri şüphesiz Zerdüş'tün ortaya çıkışıdır. Şehristânî'den (1076-1153) yaklaşık yüz otuz yıl önce dünyaya gelen Firdevsî'nin (940-1020?) eserinde de Zerdüş bir peygamber olarak anılmaktadır. Eski İran tarihine ilgi duyan Firdevsî'nin babasından ve Mecûsî mobedlerinden/din adamlarından Pehlevce öğrendiği

ileri sürülmüştür (Kantar, 1996, s. 126). Aldığı eğitim ve *Şâhnâme*'nin mahiyeti göz önünde bulundurulduğunda *Şâhnâme*'de Zerdüş'tün olumlu bir karakter olarak zikredilmesi doğaldır. Kaldı ki Zerdüş'tün tebliğ ettiği dinde İslam'la telif edilebilecek unsurların bulunması ve Gatha'nın tevile müsait muğlak dili bu konuda şaire uygun zemin oluşturmuştur.

Şâhnâme'de Zerdüş'tün ortaya çıkışı Güştâsb'ın saltanatı döneminde vuku bulur. Firdevsî bir gece rüyasında kendisini görür. Şairin elinde gül renkli bir şarap kadehi vardır. Dakîkî (ö. 976?) bir yerden çıkagelir ve Firdevsî'nin elindeki şarap kadehine övgüler dizer. Dakîkî Firdevsî'ye: “Bu kitabın [*Şâhnâme*] peşine çok koştuysan da şimdi aradığının hepsini buldun. Bu konuda ben önceleri söz söyledim. Eğer onu da bulursan cimrilik yapma. Güştâsb ve Ercâsb hakkında bin beyit söyledim, ömrüm sona erdi. Eğer o sözlerim şahlar şahına [Sultan Mahmûd] erişirse benim ruhum da topraktan aya erişir.” der. Firdevsî bundan sonra onun söylediklerini nakledeceğini söyler:

چنان دید گوینده یک شب به خواب / که یک جام می داشتی چون گلاب
دقیقی ز جایی پدید آمدی / بران جام می داستانها زدی

...

بدین نامه گر چند بشنافتی / کنون هر چ جستی همه یافتی
ازین باره من پیش گفتم سخن / اگر بازیابی بخیلی مکن
ز گشتاسپ و ارجاسپ بیٹی هزار / بگفتم سرآمد مرا روزگار
گر آن مایه نزد شهنشه رسد / روان من از خاک بر مه رسد
کنون من بگویم سخن کو بگفت / منم زنده او گشت با خاک جفت

(Firdevsî, 1997, s. 75-76)¹

Yukarıda aktarılan beyitlerden anlaşıldığı gibi Firdevsî Zerdüş'ten bahsinin de yer aldığı bin beyitlik kısmı Dakîkî'den naklettiğini söylemektedir. Zerdüş'tün dünyaya gelişi *Şâhnâme*'de bir ağaç metaforuyla şöyle dile getirilir:

چو یک چند سالان برآمد برین / درختی پدید آمد اندر زمین
در ایوان گشتاسپ بمیان کاخ / درختی گشت بیخ بسیار شاخ
همه برگ او پند و بارش خرد! / کسی کز خرد برخوردار کی مرّد
خجسته پی نام او زردّهشت / کز آهرمّنی دست گیتی بشت²

(Firdevsî, 1997, s. 79-80)

Zerdüş'tün Ehrimen'i yani şeytanı öldürdüğü veya dünyayı Ehrimen'den kurtardığı ifadesi önemlidir. II. Murad ve II. Osman devrinde yapılan tercümelere Zerdüş'tün şeytanı kendine muhib edindiği ve İblis'in Zerdüş'tün fitnesi karşısında ona baş eğdiği belirtilir. Keza Şerîfî tercümesinde Zerdüş'tün kutlu olduğu ve kötülük simgesi Ehrimen'i öldürdüğü ifadesi yer almaz. Bilakis onun hakkında “hile ehli, şeytan, davası yalan” gibi bazı sıfatlar kullanır.

1 *Şâhnâme*'den yapılan alıntılarda Hâlikî-i Mutlak'ın neşri esas alınmıştır.

2 “Yıllar gelip geçmekteyken, yerden bir ağaç çıktı. Tam da Güştâsb'ın sarayında, köşkünün ortasındaydı. İri gövdeli, sayısız yaprakları vardı. Bütün yaprakları ögüt, bütün meyveleri akıldı. Doğrusu böyle bir ağaçtan yiyen asla ölmezdi! Kutluymuş, adı Zerdüş'tü idi. **Kötülük simgesi ve kötü yapıp Ehrimen'i öldürdü**” (Yıldırım, 2016, s. 92). Hâlikî neşrine göre son mısra: “Ehrimen'den dünyayı kurtardı.”

به شاه كيان گفت پیغمبرم / سوی تو خرد رهنمون آورم
 جهان آفرین گفت بپذیر دین / نگه کن بدین آسمان و زمین
 که بی‌خاک و آیش بر آورده‌ام / نگه کن بدو تاش چون کرده‌ام
 نگر تا تواند چُنین کرد کس / مگر من که هستم جهاندار و بس
 گر ایدونک دانی که من کردم این / مرا خواند باید جهان‌آفرین
 ز گوینده بپذیر به دین اوی / بیاموز ازو راه و آیین اوی
 نگر تا چه گوید بران کار کن / خرد برگزین از جهان و سَخُن
 بیاموز آیین و دین بهی / که بی‌دین ناخوب باشد مهی
 چو بشنید ازو شاه به دین به / پذیرفت ازو راه و آیین به³

(Firdevsî, 1997, s. 80-81)

Firdevsî, Lührâsb ve Zerîr'in Zerdüş'tinini kabul etmesinden sonra dünyanın huzur dolu bir yere dönüştüğünü şu sözlerle ifade eder:

پدید آمد آن فرّه ایزدی / برفت از دل بد سگالان بدی
 پُر از نور مینو بُد دخمه‌ها / وز آلودگی پاک شد تخمه‌ها
 پس از آده گشتاسپ بر شد به گاه / فرستاد هر سو به کشور سپاه⁴

(Firdevsî, 1997, s. 81)

Bundan sonra Zerdüş't Keşmir'de Azermihr Borzîn adlı ateşkedeyi yaptırır. Zerdüş't “cennetten gelme, gösterişli, uzun bir servi”yi bu tapınağın kapısına diker. Boyu göklere erişen bu servinin üzerine “Güş'tâsb Zerdüş't'un dinini kabul etti” diye yazar ve “Allah işte böyle adaleti yayar” diyerek ağacı kendisine şahit tutar. Güş'tâsb göklere yükselip her yere dal budak salan bu servinin yakınlarına görkemli bir saray yaptırır. Eni ve boyu kırk arşın olan bu sarayın yapımında toprak ve su kullanmaz. Sarayın duvarlarına Cemşîd ve Ferîdûn'un resimlerini yaptırır. Güş'tâsb dünya hükümdarlarına mektup yazarak cennetten gönderildiğini iddia ettiği Keşmir servisine yönelmeleri, atalarının dinini bırakıp onun gölgesinde dinlenmeleri çağrısında bulunur (Yıldırım, 2016, s. 93-94).

3 “Zerdüş't, Cihan hükümdarı Güş'tâsb'a, ‘Ben peygamberim! Seni Yazdan'a erıştirecek kılavuzum!’ dedi. Bir ateşlik içerisinde ateşle hükümdarın huzuruna çıktı: ‘Bunu yücelerden, cennetten getirdim’ dedi. Evrenin sahibi, ‘Bunu kabul et! Göklere ve yerlere bak! Topraksız, susuz yarattım onları! Bak nasıl yapmışım onları?! Bak! Benden başkası yapabilir mi bunları?! Benden başka yaratıcı yoktur! O hâlde şimdi bütün bunları benim yaptığımı biliyorsan, bana ‘Evrenin Yaratıcısı’ demelisin! Sana bu mesajı getirenin dinini kabul et! Ondan yolu, yordamı, dinin kurallarını öğren! Dikkat et! Ne diyorsa onu yap! Dünyayı bir tarafa bırak! Aklı ve sözü seç! İyilik ve doğruluk dinini öğren! Çünkü büyüklüğün dinsiz olursa yakışmaz’ diyor. Bütün bu güzel sözleri ve güzel dini Zerdüş't'ten duyan o güzel hükümdar Güş'tâsb, **onun bu güzel yolunu ve güzel dinini, Zerdüş'tlîği kabul etti**” (Yıldırım, 2016, s. 92).

4 “Artık tanrısal güç ortaya çıktı. Kötü düşüncelilerin kalbindeki kötülükler yok oldu. Putperestlik de putperestliğin yolu da toz duman olup kayboldu. Bütün evler, bütün saraylar cennet ışıklarıyla aydınlandı. Kötülükler ortadan kalktı. Soylar soylar tertemiz oldu. Bütün bunlardan sonra da özgür ve bağımsız Güş'tâsb tahtına oturdu. Her tarafa, bütün ülkelere ordular gönderdi. Dünyanın birçok yerine mübedler gönderdi. Her yere ateşkedeler yaptırdı” (Yıldırım, 2016, s. 93).

2. Şerîfî ve Zerdüş

Şerîfî'nin Memlûk hükümdarı Kansu Gavri'ye sunduğu *Şâhnâme* çevirisinin Türkiye'de ve Türkiye dışında nüshaları mevcuttur. Bunların bir kısmı minyatürlüdür. İki ciltlik mütercim hattı nüshası (TSMK, Hazine, nr. 1519) 56506 beyitten oluşur. Eserin yazım tarihi 916 yılı Zilhicce ayıdır (1511 Mart). Derviş Abdî-i Mevlevî tarafından Sadrazam Hâfız Ahmed Paşa için istinsah edilen nüsha ise hat ve minyatür açısından en önemlisidir (New York Public Library, Spencer Collection-Turkish Manuscript, nr. 1) (Kültürel, 2010, s. 291). Eserin I. cildi Zuhâl Kültürel, II. cildi Latif Beyreli tarafından doktora tezi olarak hazırlanmış, ardından bu iki çalışma birleştirilerek 1999 yılında TDK tarafından *Şerîfî Şehnâme Çevirisi* adıyla yayımlanmıştır.

Şâhnâme'de tamamen muteber bir şahsiyet olarak takdim edilen Zerdüş Şerîfî tercümesinde müfsit tabiatlı, yalancı, halkı saptıran “Şeytan Zerdüş”e dönüşür. Zerdüş'ün peygamberlik iddiası şu ifadelerle dile getirilir:

İşitgil bu arada bir hikâyet
 Ki böyle kıldı râvîler rivâyet
 Olur İrân'dan bir kişi zâhir
 Halâyık ana döner evvel âhir
 İder halk içre da'vâ-yı nübüvvet
 İder **bâtıl** işe bu halkı da'vet
 Didi ben bu zamân peygamberiyem
 Sözüm işitmeyenlerden beriyem
 Cihâna gelmişem ben da'vet-içün
 Resûlem söyleyem her millet-içün
 Adı Zerdeşt idi **da'vîsi yalan**
 Özi mekr ehli-y-idi katı şeytân
 Yog-ıdı ancılayın **ehl-i telbîs**
 Özinden mekr öğrenürdi İblîs
 Felestîn kavminun içinden-idi
 Kimesne bilmez ol ne dînden-idi
 (Kültürel ve Beyreli, 1999, s. II/1102-1103)

Şerîfî tercümesine göre Zerdüş müfsid tabiatlıdır, bütün işleri fasiddir, söylediği sözler yalandan ibarettir. Doğru kimselerin bedduasını almış ve bunun üzerine Tanrı ona baras hastalığını musallat etmiştir. *Şâhnâme*'de böyle bir hastalıktan söz edilmez. Aksine, Zerdüş, Lührâsb'ın hiçbir hekim tarafından deva bulunamayan hastalığını iyileştirir. Zerdüş Azerbaycan'a gider ve her yerde ateşhaneler tesis etmeye başlar. Halbuki *Şâhnâme*'de Zerdüş'ün Azerbaycan'a geldiği bilgisi yoktur. Gittiği yerde bir müddet durur ve halkı saptırır. O Mecûsîdir ve ateşe secde edenlere dost olur. Nihayet Belh'e geldiğinde oranın halkını ve Güştâsb'ı dinden çıkarır. Tanrı'dan geldiğini ve kendisine uyanın âb-ı hayat içeceğini ve kurtuluşa ereceğini söyler. Önceden puta tapan Güştâsb ve halk ateşe tapmaya başlar. İran şahı her yere mektuplar yazarak

“Benim dinime uyanlar kurtulur, bu dini beğenmeyenler ise azaba uğrar” der. Böylelikle bütün İran halkı, kimi gönülden kimi çaresizlikten ateşe tapmaya başlar. Bir ateşhanenin önüne “Şeytan Zerdest” bir servi diker. *Şâhnâme*’de ise bu ateşkedenin Keşmir’de olduğu bilgisi vardır ve adı Azermihr Borzîn’dir. Servinin adı ise Keşmir servisidir. Boyu uzadıkça uzayan bu ağacın yapraklarında “İran şahı başka dine girdi, önceki batıldı, onu bırakıp Zerdâşt’ın dinine uydu” yazmaktadır. Güştâsb, haddinden fazla büyüyen bu ağacın yakınında durur ve büyük bir saray yaptırır. Eni ve boyu kırkar arşın olan bu sarayın toprağını misk ve anberle döşetir, kapısını duvarlarını tasvirlerle donatır, zeminini türlü nakışlarla bezetir, Ferîdûn ve Cemşîd’in suretini duvara altınla resmederler. İran ülkesinin secdegâhı hâline gelen bu saraya uzak yerlerden gelen melikler yüz sürerler (Kültürel ve Beyreli, 1999, s. II/1102-1104).

Mezkûr ifadelerden de anlaşılacağı üzere Firdevsî’nin Dakîkî’den naklen anlattığını söylediği ve değiştirme ihtiyacı duymadığı Zerdüş bahsi, Şerîfi tercümesinde çarpıcı biçimde değişikliklere uğramıştır.

3. Diğer Şâhnâme Tercümeleri

Şerîfi’nin manzum tercümesinin yanında Türkçe mensur *Şâhnâme* tercümeleri de vardır. Bu tercümelele ilgili bazı bilgiler tashih edilerek söz konusu tercümelede Zerdüş bahsinin hangi mahiyette aktarıldığı aşağıda ele alınacaktır.

4.1. II. Murad’ın emriyle yapılan, mütercimi belli olmayan mensur tercüme

II. Murad’ın emriyle yapılan bu mensur tercüme bilinen ilk Türkçe *Şâhnâme* tercümesidir. Eserin başlıca nüshaları şunlardır:

TSMK Hazine Kitaplığı, nr. 1116: I. cilttir. 330 varaktan oluşur, 6 minyatür vardır.

TSMK Hazine Kitaplığı, nr. 1518: II. cilttir. 328 varaktan oluşur, 9 minyatür vardır.

TSMK Bağdat Kitaplığı, nr. 284: II. cilttir. 411 varaktan oluşan nüshada 11 minyatür vardır. Muhammed bin Ali tarafından h. 992 (1584) Ramazan ayında istinsah edilmiştir (Kuğu, 2017, s. 5-6).

Zuhal Kültürel İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, nr. 101’de kayıtlı olan bir başka tercümeyle bu tercümenin muhtemelen XVI. yüzyılda istinsah edilmiş bir diğer nüshası olarak tanıtılmaktadır (Kültürel, 2010, s. 290). Bu bilginin daha sonra hazırlanan tezlerde tekrar edildiği görülmektedir. Ancak tarafımızdan yapılan incelemede Atatürk Kitaplığı nr. 101’deki eserin başka bir tercüme olduğu açığa çıkmaktadır. Diğer yandan Atatürk Kitaplığı, Muallim Cevdet Bl., nr. 019’da kayıtlı eser, TSMK Hazine nr. 1518’deki tercümeyle aynıdır (bkz. EK 1). Muallim Cevdet nr. 19 nüshası Güştâsb’ın padişahlığı kısmından başlamaktadır. Diğer nüshada ise bunun öncesinde 44 varaklık bir bölüm daha vardır.

İkinci Murad'ın emriyle yapılan söz konusu tercüme Mustafa Kuğu tarafından doktora tezi olarak çalışılmıştır. Kuğu, tercümenin ikinci cildini ihtiva eden TSMK Hazine Kitaplığı 1518 nr. ile kayıtlı nüshayı esas almış, “okunamayan kelimelerin karşılaştırılması ve eksik kısımların tamamlanması” için ise TSMK Bağdat Kitaplığı 284 nolu nüshasından yararlanmıştır (Kuğu, 2017, s. 6).

Bu tercümede Zerdüş'te ilgili Şerfi-i Amîdî'nin tercümesinde olduğu kadar olumsuz ifadeler yer almasa da hikâyenin başında Zerdüş'tün şeytani muhip edindiği ve fitnessine baş eği İblîs'in onun işlerini beğendiği ifade edilir:

Meger bir gün Güştâsb şâhuñ köşki içinde bir kökleri gür, budakları çok pür devlet ağaç belürdi ki yaprakları ögüt naşîhat idi ve yemişi 'aql ve ma'rifet idi. Ol ağacuy yemişinden yiyen ebedî hayât bulurıdı. Ya 'nî bir mübârek kademli nûrânî pîr âşikâr oldı ki anuñ adına Zerdheşt dirleridi. Sözde ve ma'rifetde şol kadar kemâli varıdı ki **şeytânı kendüye muhib edinmişdi. Fitnessine baş indürüp İblîs anuñ işlerine tahsîn getürmişidi**” (Kuğu, 2017, s. 124)

Tercümenin bundan sonraki kısmı *Şâhnâme*'nin aslıyla mutabık bir şekilde şöyle devam eder: Zerdüş peygamberliğini ilan eder, İran şahı ve beyler ona iman eder, büyük bir ateşkede inşa edilir, Zerdüş cennetten getirdiğini iddia ettiği servi ağacını ateşkedenin önüne diker, ağaç hızla gelişip kök salar, Güştâsb bu servinin üzerine büyük bir saray yaptırır. Her tarafa elçiler gönderilir, herkesin bu servinin gölgesine gelip Zerdüş'te itaat etmeleri ve ateşkedeye yüz çevirmeleri istenir (Kuğu, 2017, s. 124-126).

Medhî mahlasıyla tanınan Hasan Dervîş'in tercümesi ile bu tercümedeki Zerdüş bahsi karşılaştırıldığında gerek üslup (sözdizimi ve söz varlığı) ve gerekse muhteva açısından önemli ölçüde benzerlik dikkat çekmektedir.

4.2. II. Osman'ın emriyle Medhî mahlaslı Dervîş Hasan tarafından yapılan mensur tercüme.

II. Osman'ın emriyle Medhî (bazı kaynaklarda Mehdi)⁵ mahlaslı Dervîş Hasan (17. yy) tarafından yapılmıştır. Eserin ulaşabildiğimiz Uppsala⁶ ve Paris⁷ nüshaları tercümenin ilk, St. Petersburg nüshası ise ikinci cildir. Kültürâl'in (2010, s. 291) Paris Bibliotheque Nationale'de (Suppl. Turc, nr 320) kayıtlı olduğunu ve eserin ikinci cildini ihtiva ettiğini belirttiği nüshaya söz konusu kütüphanenin çevrimiçi kataloglarında rastlanmamıştır. Ancak aynı kütüphanede (Suppl. Turc, nr. 326) kayıtlı olan ve Medhî tercümesinin birinci cildini ihtiva eden bir nüsha mevcuttur. 309 varaktan oluşan nüshada 14 adet minyatür bulunmaktadır. Uppsala nüshasının müstensihi Cevrî mahlasıyla tanınan İbrâhîm Çelebi'dir. İstinsah tarihi 1029 yılı Rebîulâhir (1620 Mart) ayının ortalarıdır. 305 varaktan oluşan bu nüshada 30 adet minyatür vardır. Yine

5 “Medhî” ismi bazı kaynaklarda “Mehdi” olarak zikredilse de (Kültürâl, 2010, s. 291) Paris, Uppsala ve Petersburg nüshalarında kendisi için Medhî ve Medhî-i Meddâh mahlaslarını kullandığı görülmüştür.

6 Uppsala University Library, Celsing, nr. 1

7 Paris Bibliothéque Nationale, Suppl. Turc, nr. 326

Cevrî tarafından istinsah edilen St. Petersburg MS.O.1378’de kayıtlı 372 varaktan müteşekkil nüsha Medhî tercümesinin 2. cildir. 1030 yılı Rebiülevvel ayının ortalarında (1621 Şubat) tamamlanmıştır. Bu nüshada da 30 adet minyatür bulunmaktadır.

Hüseyin Ayan Fransa Milli Kütüphanesi Türk Yazmaları Katalogu’na referans yaparak (Blochet, 1932-33, s. 140) Cevrî adına kayıtlı *Terceme-i Şehnâme-i Firdevsî-i Tûsî* adlı üç ciltlik mensur bir tercümeden bahsetmiş, fakat bunun aslında Celâlzâde Nişancı Sâlih’e ait olduğunu belirtmiştir (Ayan, 1993, s. 461). Söz konusu katalogun ilgili sayfasında ve Paris Bibliotheque Nationale dijital kaynaklarında yapılan taramada bahsedilen esere rastlanmamıştır.

Zerdüş’tün dünyaya gelişini anlatırken *Şâhnâme*’de görülen ağaç metaforu Medhî tercümesinde de vardır. Ancak Medhî çevirisinde Zerdüş, şeytanı kendine muhib edinmiş bir şahsiyettir ve İblis onun işlerini beğenmektedir:

Birgün Güştâsb şâhın kasrı içinden bir kökleri çok budakları firâvân bir nihâl-i devlet belürdi ki yaprakları pend ü nasihat ve meyvesi akl u marifet idi. Ol ağacın meyvesinden yiyen hayât-ı câvidânı bulur idi. Yani bir huçeste-makdem pîr-i nûrânî-sirişt âşikâr oldu. Anun adına Zerdheşt dirler idi. Sözde ve marifetde şol kadar kemâli var idi ki [54b] **şeytânı kendüye muhib idinmiş idi. İblîs anun işlerine tahsîn itmiş idi.**”

Zerdüş’tün peygamberlik iddiasını dile getirdiği sözleri *Şâhnâme* ile mutabık bir şekilde tercümede aktarılır (bkz. Ek 2).

4.3. İÜ Kütüphanesi, Nadir Eserler, TY6131-6133

Mütercimi belli olmayan bu tercüme üç ciltten oluşur. Derviş Mustafa tarafından 1187 (1773) yılında istinsah edilmiştir. Eser serbest bir çeviri niteliğindedir. Halk arasındaki çeşitli rivayetlerin de yer aldığı bu tercümede *Süleymannâme* ve *Tevârîh-i Kebîr* gibi eserlerden faydalanılmıştır (Kültürel, 2010, s. 291). İskender’in doğumuyla biten eser eksik bir tercümedir.

Orhan Şaik Gökyay (2007, s. 44) eserin varak sayısını 1778 olarak tespit etmiştir. Her cildin sonundaki varak numarasının toplanmasıyla⁸ elde edildiği anlaşılan bu toplam hatalıdır. Çünkü eserin üçüncü cildi, ikinci cildin devamı mahiyetindedir ve bu sebeple üçüncü cildin varak numarasının 420’den başladığı görülmektedir.⁹ Buna göre üç cilt toplam 1359 varaktan oluşmaktadır.

8 Ciltlerin son sayfalarındaki varak numaraları şöyledir: 1. cilt: 569, 2. cilt: 419, 3. cilt: 790. Üçüncü cilt 419’dan başladığı için üçüncü cildin varak sayısı 371 olmalıdır: 790-419=371. Dolayısıyla toplam varak sayısı: 569+419+371=1359.

9 Nitekim bu husus üçüncü cildin otuz varaklık kısmını ihtiva eden bir yüksek lisans tezinde bir usul hatasına yol açmıştır. Eserin 535b-565a varakları transkribe edildiği hâlde eserdeki varak numaraları yerine PDF dosyasının sayfa numaraları esas alınarak 121b-150a varaklarının transkribe edildiği belirtilmiş ve tezde buna göre numaralandırma yapılmıştır. Oysa varak numarası var olan nüshalarda kitap üzerindeki numaralara sadık kalınması metin neşrinde dikkat edilmesi gereken hususlardandır (Köksal, 2012, s. 202). Keza çeviriyazıda ciddi ölçüde bazı satır atlamaları eserin takibini güçleştirmektedir. (bkz. Sachin, G. (2015). *17. Yüzyılda Yapılmış Mensûr Şehnâme Tercümesi III. C. (Vr. 121b-151a, İnceleme, Metin, Dizin)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü)

Eserin muhtelif kısımları Zuhâl Kültürel ve Ahmet Topaloğlu danışmanlığında yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır. Ramazan Bölük'ün doktora tezinde eserin 284b-419b varaklarının çeviriyazısı yapılmıştır. Ancak bütün bu tezlerde eserin varak sayısı 1778 olarak belirtilir.

Eserde Zerdüş'te; *Serd-pûş*, *Zerde-pûş* ve *Zerde-nûş* isimleriyle yer alır. Zerdüş'tün getirdiği kitaptan *Zend-Bâzend* olarak bahsedilir. Hikâyede Zerdüş'tün peygamberlik iddiası ve İran şahı Güştâsb ve yanındaki beylerin ona iman ettiği bilgisi olumlu veya olumsuz bir yorum yapılmadan aktarılır. Ancak bir yerde Zerdüş'ten “bed çehre” olarak bahsedildiği görülür. Keza Rüstem'in Zerdüş'tü önceden tanıdığını ve onun aslında bir “hokkabaz” olduğunu söylemesi önemli bir farklılıktır.

Zerdüş'tün ortaya çıkması hadisesi özetle şöyle anlatılır:

Bir gün İran şahı Güştâsb divan edip dururken divan-hane duvarı ikiye yarılar, içinden bir “herif” çıkagelir. Divan ehli bunu görünce korkup dağılırlar. Güştâsb dilâverlik kuvvetiyle gulamın elinden gaddareyi kavrayıp karşısına dikilir. Bu adamın iki koltuğunda iki kitap tuttuğunu görür. Ona dönüp “Bre adam, kimsin, tiz söyle!” dediğinde o “**bed çehre**” şöyle der: “Ey Şâh-ı Cihân -güft- hâlâ ben peygamberüm, bu kitaba *Zend-Bâzend* dirlir. Gökden inmişdür, imdi gelün bunun kavline itimâd eylesin!” dedi. Bunun üzerine Güştâsb kaçan beyleri çağırır ve hadiseyi onlara anlatıp görüşlerini sorar. Beyler “Bu iki kitap telif etmek ile olmaz, imdi bize mucizât göster” dediklerinde *Serd-pûş* adlı bu şahıs ne tür mucize istediklerini sorar. Padişahın sarayında *Server-i Keşmîr* adlı bir ağaç vardı. “Bu gece bunun her yaprağında yazılıp şahadet eylesünler” dediler. “*Zerde-pûş* nola?” diye gözcüler bıraktılar. Sabah olunca gördüler ki yazılmış: “*Zerde-pûş* peygamberdür.” Divandan *Zerde-pûş*'a itimad edip *Zend-Bâzende*'ye ikrar eylediler.

Birgün Güştâsb İsfendiyâr'a “Oğul, peygamberi yanına al, cemî' vilayetleri dolaş, mahlûku dine davet eyle, olmayanları katl eyle” der ve İsfendiyâr *Zerd-nûş*'u yanına alıp gider. İsfendiyâr bütün memleketleri dolaşip gezerek Kâbil'e gelir. Rüstem onu karşılar, *Zerde-nûş*'u yanında görüp sorar. İsfendiyâr “Bu peygamberdir, gel sen dahi buna itaat eyle” dediğinde Rüstem: “Bir gün Kâvus'a bir **hokkabaz** gelmiş, beni de davet eyledir. **Vardım, bu herifi anda gördüm, hokkabazlık ider idi. Şimdi peygamber mi olmuş?**” der. *Zerde-nûş* bu cevabı işitince İsfendiyâr'a: “Yürü, gel gidelim. Şimden sonra yeter, eğer Rüstem'i dersen bir İsa'ya ümmet olur değildir” der. Bunun üzerine İsfendiyâr Rüstem'e düşman olur (NEKTY6133, 607b-608b).

4.4. İBB Kütüphanesi, Muallim Cevdet, nr. 101

Hicri 1012 yılı Safer ayının ortalarında (m. 1603 Temmuz) tamamlanan bu tercüme 189 varaktan oluşur. Bazı kaynaklarda bu tercümenin, II. Murâd'ın emriyle yaptırılan tercümenin bir başka nüshası olduğunu ifade edilmişse de (Kültürel, 2010, s. 290) yaptığımız incelemede bunun farklı bir tercüme olduğu kanaatine ulaşılmıştır. Baş tarafı eksik olan tercüme Keyûmers'in saltanatının sonlarını içeren kısa bir paragrafın ardından Hüşeng'in tahta oturmasıyla devam eder, Keyhusrev kıssasıyla biter. Kendisinden Derviş-i Dilrîş olarak bahseden mütercim, ömrü

yeterse Luhrâsb kıssasıyla devam edip tercümeyi tamamlama arzusunda olduğunu dile getirir. Mütercim Derviş, Kânûnî Sultan Süleymân zamanında Celâl oğlu adıyla tanınan nişancının da (Celâlzâde Mustafa Çelebi, ö. 1567) mensur bir *Şâhnâme* tercümesi olduğundan bahseder. Bursalı Mehmed Tâhir'in de Celâlzâde'nin eserleri arasında saydığı (Tâhir, 1342, s. III/39) bu tercüme henüz ele geçmemiştir. Tercümenin şu an itibarıyla elde bulunan kısmında Zerdüşť bahsi yer almamaktadır.

4.5. Süleymaniye Kütüphanesi, Hüsrev Paşa, nr. 370

Kaynaklarda Eyüp Sabri Paşa'ya (ö. 1890) ait olduğu belirtilen (Özcan, 1995, s. 9) bu muhtasar çeviri 8 Rebûlâhîr 1227'de (21 Nisan 1812) tamamlanmıştır. Ancak eserin ferağ kaydında mütercim veya müstensih Eyüp Sabri Paşa'nın veya bir başka şahsın ismine rastlanmamıştır.

Bu tercümede Zerdüşť'e inananlar hakkında "cümlesi kâfir oldular" denilmesi Zerdüşť'ün yalancı peygamber olarak görüldüğünün ilk işaretidir. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'ndeki üç ciltlik tercümede Rüstem'in dilinden aktarılan Zerdüşť'ün aslında "hokkabaz" olduğu iddiası bu tercümede biraz daha detaylar eklenmiş bir hâlde geçmektedir. İÜ 6133 nolu tercümede Zerdüşť Rüstem'le görüşmeye giderken yanında İsfendiyâr vardır, bu tercümede ise Zerdüşť'e refakat eden Güştâsb Şâh'ın bizzat kendisidir:

Cümlesi inanup kâfir oldular. 'Âkiller dediler ki Rüstem bu peygambere tâbi' olmayınca bu dîn şöret bulmaz. Güştâsb Şâh Zerdehüşť'ü alup Rüstem'e gitti. Zâbül'e gelüp nice çenârda kondu. Rüstem'e haber oldu. Rüstem piyâde pâdişâha istikbâle çıktı. Üç gün ziyâfet eyledi. Dördüncü gün Zerdehüşť peygamberlik da'vâsı itdigini 'arz eyledi. Meger Zerdehüşť nikâbla gezerdi. Rüstem eyitdi pâdişâha: 'Nikâbın kaldırsun bakayım' didi. Kaldırınca **Rüstem bir nazar eyledi. Zerdehüşť hazânveş lertzân oldu.** 'Pâdişâhım, **bu nasıl peygamberdir ki benim bakdığım dan kendüyi ditreme dutdu.** Kaçan Kâvus'a Mâzenderân'da Sûdâde'yi¹⁰ alıvirdigimde bir âdem gelüp bizim önümüzde hokkabâzlık eyledi. **Eger hokkabâz peygamber olursa ben de inanayım'** didi. Rüstem kal'aya gitdiginde Zerdehüşť eyitdi: 'Pâdişâhım, bu ma'tûh olmuş. Böyle âdeme beni getirürsün' deyü şâhi idlâl eyledi. Yine İrân'a revâne oldular.'" (126b)

Zerdüşť bahsi özelinde değerlendirilecek olursa halk rivayetleri görünümü arz eden bu nevi ilavelerle metnin gittikçe tercüme bir eser olmaktan uzaklaşıp Türk muhayyilesiyle yoğrulduğu, böylece hedef dil içinde daha uyumlu ve kabul edilebilir bir metne evrilmekte olduğu söylenebilir.

5. Çeviriler Arası Bağlam

Çeviri faaliyetini bir istilaya benzeten Steiner'e göre (1975, s. 298) mütercim, çeviride yabancı olanı evcilleştirme (eve uygun hâle getirme, yerelleştirme) ile onun yabancı olarak

10 Sûdâde: Sûdâbe ismi metinde Sûdâde şeklinde geçmektedir.

kalmasına müsaade etme arasında bir tercihle karşı karşıyadır. Bu iki uç yaklaşım arasında tercümenin nasıl şekilleneceği mütercimın kararlarına bağıdır. Mütercim, kendi hassasiyeti veya toplumun değerleri açısından daha kabul edilebilir bir metin oluşturma endişesiyle hareket edebilir. “Ötekinin uyumlulaştırılması” (Stolze, 2013, s. 236) olarak da adlandırılabilir bu tür çeviri anlayışında kimi zaman “patronaj”ın (Stolze, 2013, s. 169) etkili olması da söz konusudur.

Türkçe *Şâhnâme* tercümelere Zerdüş'tle ilgili karşılaşılan bu yaklaşım çeviri geleneği içerisinde serbest çeviri anlayışını aşan bir tutumdur. Serbest çeviri, aynı manayı farklı biçimde dile getirme olarak tanımlanabilir. İncelemeye konu olan çevirilerde ise Zerdüş't karakterinin uğradığı dönüşüm uyarlayıcı veya yerelleştirici bir çeviri görünümü arz etmektedir.

Şâhnâme tercümelere Zerdüş't bahsinde karşılaşılan durumun bireysel bir yaklaşım olmadığı söylenebilir. Zira söz konusu isimle ilgili olumsuz bakış açısı sadece bir mütercimle sınırlı değildir. Farklı dönemlerde yapılmış çevirilerde aynı olumsuz tutumun devam etmiş olması patronajla alakalı bir etkiyi de ihtimal dışı bırakmaktadır. Toplumun Zerdüş't hakkında sahip olduğu ve muhtemelen mütercimler tarafından da paylaşılan dinî kanaatlerin tercüme kararlarında etkili olduğu varsayılabilir.

Şâhnâme tercümelere Zerdüş't kıssası özelinde benzerlikleri açısından gruplandırılacak olursa üç kısımda ele alınabilir:

1. II. Murat devrinde mütercimi belli olmayan çeviri ile II. Osman devrinde Medhî mahlaslı Derviş Hasan tarafından yapılan çeviri: Bu iki çeviri arasında muhteva, söz varlığı ve söz dizimi açısından ciddi benzerlikler dikkat çekmektedir. Medhî Derviş Hasan'ın II. Murad devri tercümesinden ne ölçüde istifade ettiği tedkike değer bir husustur.
2. İÜ Nadir Eserler Kütüphanesi nr. 6131-6133'te mütercimi belli olmayan çeviri ile Süleymâniye Kütüphanesi Hüsrev Paşa Bl. nr. 370'te kayıtlı, Eyüp Sabri Paşa'ya nispet edilen çeviri.
3. Şerîfi-i Âmîdî'nin manzum tercümesi.

II. Murat'ın emriyle yapılan çeviride ve II. Osman'ın emriyle Medhî'nin yaptığı çeviride “Zerdüş'tün şeytanı muhib edindiği ve fitneleriyle İblîs'e baş eğdirdiği, İblîs'in onu beğendiği” ifade edilmiştir. Oysa Firdevsî'nin *Şâhnâme*'sinde Zerdüş'tün şeytanı öldürdüğü dile getirilmektedir. Bahsi geçen iki çeviride bu belirtilen bariz farklılık haricinde Zerdüş'tle ilgili anlatılan diğer hususlar *Şâhnâme* ile mutabıktır.

İÜ Nadir Eserler Kütüphanesi 6131-6133'te mütercimi belli olmayan üç ciltlik çeviride Rüstem'in ağzından Zerdüş'tün peygamber olamayacağı, onun aslında bir hokkabaz olduğu söylenmiştir. Ayrıca Zerdüş'ten *bed çehre* olarak bahsedilmiştir. Bu çeviride daha serbest bir çeviri tarzı takip edilmiş olsa da Zerdüş'tle ilgili belirtilen hususlar dışında olumsuz bir ifadeye rastlanmamıştır. Süleymaniye Kütüphanesi, Hüsrev Paşa, nr. 370'teki çeviride de Rüstem'in dilinden hokkabaz nitelemesi yapılmıştır. Bu çeviride Rüstem ile Zerdüş'tün karşılaşma anı

daha ayrıntılıdır ve halk rivayeti izlenimi veren bu tür detaylar hikâyenin özellikle meddahların dilinde yeni ilavelerle değiştiğini ve zenginleştiğini düşündürmektedir.

Şerîfî'nin tercümesinde ise Zerdüş'te ilgili olumsuz bakış açısı Zerdüş bahsi boyunca sürdürülmüştür. Ancak Şerîfî tercümesinde Zerdüş'te ilgili olumsuz bakış süreklilik arz etmekle birlikte olay örgüsü bakımından kaynak metne diğerlerinden daha sadıktır.

Şehnâme'nin orijinalinde Zerdüş peygamber olarak zikredilse de Firdevsî'nin bu kısmı, fazlasıyla yetenekli bir şair olarak hiç de ihtiyacı olmadığı hâlde, Dakîkî'den nakletmesi dikkat çekicidir. Böylelikle Firdevsî bu yönde gelecek eleştiri ve ithamların da önüne geçmiştir. Nitekim tarafsız bir dille olguları aktarma yolunu tutan Şehristânî bu tutumu sebebiyle zındıklıkla suçlanmıştır. Zira dönemin şartları içinde yaygın olan beklenti, din ve mezhepler tarihini anlatan müelliflerin yeri geldiğinde İslamî ölçülere referansla eleştiriye esirgememesidir (Harman, 2010, s. 467).

SONUÇ

Zerdüş'ün ortaya çıkış bahsi incelenirken *Şâhnâme* çevirileriyle ilgili bazı nüsha bilgilerinin de gözden geçirilme fırsatı olmuştur. Buna göre II. Murad dönemi tercümesinin farklı bir nüshası olduğu ifade edilen Atatürk Kitaplığı Muallim Cevdet nr. 101'in aslında başka bir tercüme olduğu anlaşılmıştır. Buna karşın farklı bir tercüme olduğu belirtilen M. Cevdet nr. 019'un ise II. Murad dönemi tercümesinin bir başka nüshası olduğu görülmüştür. Bir diğer yanlış bilgi ise İÜ Nadir Eserler Kütüphanesi nr. 6131-6133 demirbaş nosuyla kayıtlı tercümenin varak sayısı ile ilgilidir. Orhan Şaik Gökyay'ın 1778 varak olarak belirttiği tercümenin aslında 1359 varak olduğu, bu yanlış bilginin daha sonra hazırlanan tezlerin birçoğunda tekrar edildiği tespit edilmiştir.

Şâhnâme tercümelerinde karşılaştığımız; değiştirerek ve dönüştürerek “daha kabul edilebilir bir metin” oluşturma çabasının bir benzeri, bazı şerhlerde metnin yorumlanış biçimiyle de görülmektedir. Örneğin Hâfız şerhlerinde, özellikle Sürûfî, Şem'î ve Konyalı Vehbî'nin şiirdeki bazı kavramlara getirdikleri tasavvufî yorum, estetik yönden makbul olan metni dinen mâkul bir anlam çerçevesine sığdırma çabası olarak görülebilir. Bu açıdan bakıldığında tercüme ve şerhler metni sürekli yorumlayan ve inşa eden, ona yeni bakış açıları getiren, hedef dilin kültür ve inanç değerleri çerçevesinde zevk-i selim (güzel) ile akl-ı selimi (doğruyu) buluşturan bir **te'lîf** (uzlaştırma, uyuşturma) faaliyeti olarak nitelendirilebilir.

Şâhnâme çevirileri bağlamında dönemin çeviri anlayışı, bugün yaygın ve kabul edilen aksine, her zaman metni olduğu gibi aktarmak değil, gerektiğinde metne kendi kültürel kodlarını tatbik etmek şeklinde betimlenebilir. Günümüz kriterlerine göre metne müdahale olarak görülebilecek bu tutum, aynı zamanda bir kültürün şartların tenkidini yaparak yeniden tanımlama ve biçimlendirme çabasının bir tezahürü olarak yorumlanabilir.

Şâhnâme ve tercümeleri arasında Zerdüş bahsi odaklı bu mukayesede tespit edilen farklılık kaynak ve hedef metinler arasında kapsamlı karşılaştırmalar yapılması ihtiyacını da ortaya

koymuştur. Bunun yanı sıra II. Murâd ve II. Osman döneminde yapılan mensur çeviriler arasındaki söz dizimi, söz varlığı ve muhteva bakımından önemli ölçüdeki benzerlikler bu iki tercüme arasında yapılacak karşılaştırmadan anlamlı sonuçlar çıkabileceğini göstermektedir. Eyüp Sabri Paşa'ya atfedilen tercümenin muhtevası ile kaynak metin arasındaki büyük farklılıklar neredeyse söz konusu eser, telif denilebilecek ölçüdedir. Dolayısıyla daha şümulü bir karşılaştırmada bu metnin orijinal *Şâhnâme*'den ne ölçüde farklılaştığı ve hangi kaynaklardan beslendiği araştırmaya değer bir husustur.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA/REFERENCES

- Alıcı, M. (2014). Şehristânî'nin "el-mecûs" tasnifinin mecûsî kutsal metinlerinden hareketle tahkiki. *İslâm Araştırmaları Dergisi*, (31), 67-122.
- Alıcı, M. (2021). *Kadim İran'da din*. İstanbul: MiletNihal Yayınları.
- Ayan, H. (1993). Cevrî İbrâhim Çelebi. *TDVİA*, VII, 460-461.
- Bloch, E. (1932-1933). *Catalogue des manuscrits turcs-Bibliothèque Nationale*, C. I-II. Paris.
- Boyd, J. W., & Crosby, D. A. (1979). Is Zoroastrianism dualistic or monotheistic?. *Journal of the American Academy of Religion*, XLVII(4), 557-588.
- Bölük, R. (2017). *18. yy. Mensur Şehnâme çevirisi, II. cilt (284b-419b Varaklar arası) inceleme-metin-sözlük-ıtkıbasım* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Nevşehir: Hacı Bektaş Veli Üniversitesi.
- Derviş-i Dilriş. (tarih yok). *Şehnâme Tercümesi*. Atatürk Kitaplığı Muallim Cevdet 101.
- Eyyüb Sabri Paşa. (1227/1812). *Şehnâme Tercümesi*. Süleymaniye Ktp. Hüsrev Paşa Bl. 370.
- Firdevsî. (1997). *Şâhnâme* (Cilt V). (Hâlikî-i Mutlak, Dü.) Kaliforniya: İntişârât-ı Mazdâ.
- Gökyay, O. Ş. (2007). *Destursuz bağa girenler*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Gündüz, Ş. (2003). Mecûsîlik. *TDVİA*, XXVIII, 279-284.
- Harman, Ö. F. (2010). Şehristânî. *TDVİA*, XXXVIII, 467-468.
- İbnü'l-Esîr. (1985). *İslâm Tarihi El-Kâmil fi'l-Târîh Tercümesi: C. I* (A. Ağırakça, B. Eryarsoy, Z. Zülfikâr, Y. Apaydın, & A. Özaydın, Çev.). Bahar Yayınları.
- Kanar, M. (1996). Firdevsî. *TDVİA*, XIII, 125-127.
- Kanar, M. (2010). Şâhnâme. *TDVİA*, XXXVIII, 289-290.
- Köksal, M. F. (2012). Metin neşrinin ana esasları. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, (31), 179-209.
- Kuğu, M. (2017). *15. yüzyıla ait Şehname Tercümesi (Giriş-Metin- Sözlük)* (Yayımlanmamış Doktora Tezi b.). Çanakkale: Onsekiz Mart Üniversitesi SBE.

- Kültürel, Z. (2010). Şâhnâme. *TDVİA, XXXVIII*, 290-292.
- Kültürel, Z., & Beyreli, L. (1999). *Şerîfî Şehnâme Çevirisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Medhî Hasan Dervîş. (1030/1621). *Terceme-i Şâhnâme* (Cilt II). Petersburg MS.O.1378.
- Özcan, A. (1995). Eyüp Sabri Paşa. *TDVİA, XII*, 8-9.
- Sachin, G. (2015). *17. yüzyılda yapılmış Mensûr Şehnâme Tercümesi III. C (Nr. 121b-151a, İnceleme, Metin, Dizin)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Sarı Abdullâh Efendi (1288). *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*. İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- Steiner, G. (1975). *After Babel*. London: Oxford University Press.
- Stolze, R. (2013). *Çeviri kuramları*. (E. Durukan, Çev.) İstanbul: Değişim Yayınları.
- Şehnâme Tercümesi*. (tarih yok). Atatürk Kitaplığı Muallim Cevdet 019.
- Şehnâme Tercümesi* (Cilt III). (1187/1773). İÜ Nadir Eserler Kütüphanesi 6133.
- Şehristânî. (2015). *El-Milel ve'n-Nihal*. (M. Öz, Dü.) İstanbul: Yazma Eserler Kurumu.
- Tahir, B. M. (1342). *Osmanlı Müellifleri*. İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- Tarlan, A. N. (1935). *Zerdüş'tün Gathaları*. İstanbul: Sühulet Matbaası.

EKLER

EK 1: II. Murâd Devri tercümesi (M.Cevdet 019, 2a-3b)

Bazı kaynaklarda farklı bir tercüme olduğu belirtilen Atatürk Kitaplığı Muallim Cevdet 019 nr. ile kayıtlı bu tercümenin aslında II. Murad devrinde yapılan, TSMK Hazine 1518 ve TSMK Bağdat 284 nr. ile kayıtlı tercümenin farklı bir nüshası olduğu tespit edilmiştir. Söz konusu tercüme, diğer iki nüsha esas alınarak Mustafa Kuğu tarafından 2017 yılında doktora tezi olarak neşredilmiştir. Karşılaştırma imkânı sunmak için M. Cevdet 019 nüshasının Zerdüş'tün ortaya çıkışıyla ilgili kısmı çeviriyazıyla aktarılmıştır:

[2a] Meger birgün Güştâsb Şâh'ın köşki içinde bir kökleri gür ve budakları çok devlet ağacı belürdi ki yaprakları öğüt, naşihat idi ve yemişi `aql ve ma`rifet idi. Ol ağacın yemişinden yeyen ebedî hayât bulurdu. Ya`nî bir mübârek kademlû nûrânî pîr âşikâr oldu ki anuñ adına Zerdhüş't dirlerdi. Sözdde ve ma`rifetde şol kadar kemâlî var-ıdı ki **şeytânı kendüye muhib idinmiş-idi. Fitnessine İblîs baş indirüp anuñ işlerine taşîn getürmüş-idi.**

Ol pîr, Şâh-ı cihânun çatına geldi, eyitdi: “Ben Peyğamberem, Cennet'den gelürem. Beni Haq *te`âlâ* gönderdi ki saña Haq dîn gösterem ve seni cehil qarajılığından kurtaram, toğrı yola getürem. İmdi Ey Şehriyâr, bu cihânı yaradan Tanrı'nun buyurduğu şöyledür ki ‘Benüm sözümi dutasın ve naşihatatum işidesin, ben ne dirsem anuñla `amel idesin’ didi. Haq *te`âlâ* saña şöyle buyurdu ki ‘İşbu yire ve göge nazar itsün, görsün ki topraksuz ve susuz nice vücûda gelmişdür. Benden artuk kimse anı itmege kâdir degüldür. Yiri ve gögi yaradan Allâh benem, aya ve güneşe nûrı ben virürem, cemî` kâyinât ve dükeli mañlûkât benüm hükmümdedür, pes `ibâdeti [2b] ve tã`ati baña itmek gerek ve `âlemün Tanrısın beni bilmek gerek. Güneş nedür ki aña Tanrı diyü [taparsız], gice ve gündüz aña `ibâdet idersiz? Ay, gün, küllîsi benüm hükmümdedür, ibâdet itmeklige lâ[yık benüm]’ didi. Andan eyitdi ki ‘Uş senün-içün Uçmak`dan mecmere-y-ile od¹¹ getürdüm. Gerekdür [ki anı kıble] idinüp Allâh'ı bir bilesin. Şimdiden sonra `ibâdeti aña kılasın, dünyenün¹² erkânını ve `ibâdetün tarıkını benden öğrenesin. Ol bâtıl dînden çıkup bu haq dîne giresin. Ben ne dirsem anı işleyesin’ didi ve bu nesne üzerine şâha çok naşihatler kıldı. Şâh anuñ sözlerine ve aña hoş i`tikâd kıldı. Anuñ sözüni haq bilüp evvelki yolını kodi. Anuñ dînini ve tarıkını tutdı. Güneşe tapmaktan vaz gelüp andan girü âteş-perest oldu ve şâhun bir karadaşı var-ıdı. Adına Zerîr dirlerdi. Ulu pehlevân-ıdı. Hem İrân'ın ser-leşkeri idi. Ve dağı Lührâsb Şâh ki pîr olup Belh'de [oturmuş-ıdı], anlar dağı ol dîni kabûl kıldılar. Ve Zerdhüş'tün yolın ve erkânın tutdılar. Andan sonra her iklimde begler [varısa] ve ulular ve `aql issi kişiler ve pehlevânlar var ise küllîsi şâhun çatına gel[diler] ve Zerdhüş'tün dînine döndiler. Çünkü i`tikâdlarınca haq dîn zâhir oldu gönül[lerinden] kibr ü kîn götürüldi. İçleri taşları pāk şâftı oldu. Meşhedler içi Uçmak nûriyla tıldı. Her tarafa elçiler ve dânişmendler gönderdiler. Cemî` halkı ol dîne da`vet it[diler.] Andan buyurdu, od-içün künbedler yapıdılar ve `ibâdet itmege başladılar. Mihr-i Bürzîn âteşkedesin bünyâd kıldı. Zerdhüş getürdüğü odı anuñ içinde

11 od: ot yazılmış, od olarak düzeltildi.

12 dünyenün: dînün (Kuğu, 124)

yandırdı. Meger Zerdhüşť “Uçmak’dan getürdüm” diyü bir serv ağacı getür[mişidi.] Şāh anı ol āteşkedenün kapısı öñinde dikdi. Ve ol servünj üzerine kendü eliyle “Güşťāsb bu haķ dñi kabül itdi, evvelki dñinden bızār oldı ve bu serv-i āzādı ta[nık] [3a] [kıl]dı” didi. Çünki anuñ üzerine bir yıl geçdi Allāh’uñ emri-y-ile ol serv şöyle büyüdi ki [öz]degine kemend irmez oldı. Muħkem kök baēladı ve çok budakları çıēdı. Pes Güşťāsb buyurđı, ol servünj üzerine bir ħub köşķ yaptılar ki yüksekliēi kırık arış-ıdı ve kırık daēı ini var-ıdı. Dīvārını altunla gümüşden itdiler ve üstüne çok kıymetli taşlar ve gevherler [dü]zdiler. Zemñnine toprak yirine muşķ ve `anber döşediler. Hiç taşdan ve toprakdan ve şudan [anda] nesne harc itmediler. Andan Cimşid’uñ şüretini ki güneşe tapucıdır ve Firīdün’uñ ve Gāvsār’uñ şüretini ol köşķde nakş itdiler ve daēı i’ tikkādlarınca ne kadar oda tapar ulu kişiler var-ısa anlaruñ daēı şeklini anda yazdılar. Çün ol altun köşķ tamām yapıldı çevresini yek-pāre demür itdiler. Güşťāsb’uñ oturacaē yiri dāyimā ol köşķ idi. Andan şonra şāh her memlekete haberler gönderdi ki “Cihānda benüm servüm gibi servi kanda vardır ki anı Taņrı baēa Uçmak’dan [virmi]şdür. Bu aradan beni Uçmag’a da`vet itmişdür. Pes her kişiyi ki benüm haberüm yitişe şöyle ki naşīhatüm kabül kıla, yalın ayak bu serviden yaēa yüz duta. Gelüp Zerdhüşť’uñ gerçek sözünü işide ve anuñ naşīhatin duta. Çün putlarına arķalanmayasın. İrān şāh devletinde bilünñze zünnār taēup Zerdhüşť’uñ dñine giresiz. Sizden öñdin geçenlerünj erkānını gözetmeyesiz. Şimdiden girü servünj sāyesine gelüp bu peyēamberünj sözüne uyasız. Cemī`ünjüz āteş-kedeye yüz tutup oda tapmaēı dñ idinesiz” didi. Çünki şāhuñ buyruēı cihān içine [yayıldı] cemī` ulular ve begler katına haber yitişdi. Küllisi ol serve yüz tutdılar, şāhuñ emrine muftı olup niçe zamān ol āteş-kede içinde `ibādet itdiler. Ol deyir şunuñ gibi şerīf maķām-ıdı ki görenler hemān ħayrān kalurlardı. Çünki bu hāl [3b] üzerine çok zamān geçdi. Şāhuñ tāli`i sa`d oldı. Varduēınca devleti ve şevketi ziyād oldı. Birgün Zerdhüşť Pīr, şāha eyitdi: “Ey Şehriyār, bizüm dñümüze münāsib degüldür ki sen Çin şāhına ħarāc viresin. Senünj aşluñdan hiç Türk sālārına kimse bāc virmiş degüldür. Ben bu nesneye rāzī degülem” didi. Güşťāsb şāha Zerdhüşť’uñ bu sözi ħoş geldi.

EK 2: Medhī Hasan Derviş tercümesi (Petersburg 54a-55a)

Meger bir gün Güşťāsb şāhuñ kaşrı içinden bir kökleri çok budakları firāvān bir nihāl-i devlet belürdi ki yaprakları pend ü naşīhat ve meyvesi `aql u ma`rifet idi. Ol ağacuñ meyvesinden yeyen ħayāt-ı cāvidānı bulur idi. Ya`nī bir ħuceste-maēdem pīr-i nūrānī-sirişt āşikār oldı. Anuñ adına Zerdhüşť dirler idi. Söзде ve ma`rifetde şol kadar kemālī var idi ki [54b] **şeytānı kendüye muħib idinmiş idi. İblīs anuñ işlerine taēsīn itmiş idi.**

Ol pīr, şāh-ı cihānuñ katına geldi. Eyitdi ki “Ben Peyēamberem. Cennetden gelürem. Beni Ĥaķ te`ālā gönderdi, tā ki saēa dñ gösterem ve cehl zulmetinden reh-i rāsta çıkaram. İmdi Ey Şehriyār, Ĥudā-yı Cihān-āferin’uñ fermānı şöyledir ki ‘Benüm sözümi tutasın ve naşīhatimi işidesin. Ben ne dirsem anuñla `amel idesin.’ Ĥaķ te`ālā saēa şöyle buyurđı ki ‘İşbu āsümāna ve zemñne naēar itsün, görsün, ħāk ve ābsız vücūda gelmişdür ve ne ħub bünyād olınmışdür. Bilsün ki buncılayın kār hemān benüm elümden gelür, benden ħayrı kimse anı itmeēe kādır degüldür. Yiri ve göēi halk eyleyen Allāh benem. Aya ve güneşe nūrı ben virürem. Cemī` kāyināt, dükeli maħlūķāt benüm ħükmümeddür. Pes `ibādeti ve tā`ati baēa itmeñ gerek ve

âlemün Tanrı'sı beni bilmen gerek. Güneş nedür ki aña Tanrı deyü taparsuz, gice ve gündüz aña `ibâdet idersiz? Ay ve gün benüm hükümdeydir. `İbâdet itmeklige lâyıq benem' didi.” Andan eyitdi “Senün için Uçmak'dan micmer ile âteş getürdüm. Gerekdür ki anı kıble idinüp Allâh'ı bir bilesin. Şimden sonra `ibâdeti aña kılasın ve erkân-ı dîn ve âyîn-i `ibâdeti benden öğrensin. Ol bâtil dînden çıkup bu haq dîne giresin. Ben ne dir isem anı işleyesin” deyüp bu maqûle şâha çok naşihatler itdi. Şâh anuñ sözlerine i'timâd idüp cevâplarını haq bilüp öteki yolını kodı. Anun dîmini ve tarîkını tıtdı. Güneşe tapmaktan fâriğ olup âteş-pererist oldı. Ve şâhuñ bir karındaşı var idi, adına Zerîr dirler idi, ulu pehlivân idi, hem İrân'nuñ ser-leşkeri idi ve dağı Lührâsb ki pîr olup Belh'de oturmuş idi, anlar dağı ol dîni kabûl kıldılar ve Zerdhüş'tün yolını ve erkânını tıtdılar. Andan sonra her iklimde ne kadar begler ve ulular ve `aql issi kişiler ve pehlivânlar var ise cümlesi şâhuñ katına geldiler ve Zerdhüş'tün dînine döndiler. Çünkü i'tikâdlarınca haq dîn zâhir oldı, gönüllerinden kibr ü kîn götürildi. İçleri ve taşları pâk ve şâfi oldı. Şehirler içi nûr-ı bihişt ile tıtdı. Pes şâh her tarafa ilçiler ve `aql u dâne hakîmler gönderdi. Cümle halkı ol dîne da`vet itdiler. Andan buyurdi, âteş için künbederler yapılar ve `ibâdet itmeğe başladılar. Evvel Mihr-i Bürzîn nâm âteşkedeği bünyâd kıldılar. Zerdhüş getürdüğü odı anuñ içinde yandırdı. Meger Zerdhüş “Cennet'den getürdüm” deyü bir serv ağacı getürmüş idi. Şâh anı ol âteşkedenün önünde dikdi ve ol servün üzerine [55a] kendü eliyle yazdı ki “Güştäsb bu haq dîni kabûl itdi. Evvelki dînden bîzâr oldı. Bu serv-i âzâdı tanıq kıldı” didi. Çünkü anuñ üzerine birkaç yıl geçdi Allâh'ın emri ile ol serv şöyle büyüdi ki özdeğine kemend irmez oldı. Muhkem kök bağladı ve çok budakları çıkıdı. Pes Güştäsb Şâh buyurdi, ol servün üzerine bir hub kaşır bünyâd itdiler ki yüksekliği kırk arış ve ini dağı kırk arış idi. Dîvârını altın ile gümüşden itdiler ve üstine çok kıymet[1]i taşlar ve gevherler vaz` eylediler. Zemînine toprak yerine müşk ü `anber döşediler. Hiç taş ve toprağ ve şudan anda nesne harc itmediler. Andan Cemşîd'ün şüretini kim hurşîd-perestdür ve dağı Ferîdün'un şeklini elinde gürz-i gâvsâr ile ol kaşırda nakş eylediler. Dağı i'tikâdlarınca ne kadar oda tapar ulu kişiler var ise anlaruñ şekillerini yazdılar. Çün ol altın kaşır tamâm yapıldı çevresine yek-pâre âhenden bârü çevirdiler. Şâhuñ oturacak yeri dâimâ ol kaşır idi. Andan sonra şâh her memlekete haber gönderdi ki “Cihân içinde benüm servüm gibi serv kande vardur ki anı Tanrı baña Uçmak'dan göndermişdür ve bu aradan beni cennete da`vet itmişdür. Pes her kişiye kim benüm haberüm yetişe şöyle gerekdür ki naşihatüm kabûl kıla. Yalın ayak bu servden yana gelüp Zerdhüş'tün gerçek sözlerini işide ve anuñ naşihatini tuta ve Çîn beglerine arılanmıyasız. Şâh-ı İrân devletinde miyânuñuza zünnâr kuşanup Zerdhüş'tün dînine giresüz. Sizden evvel geçenleruñ âyînin gözetmeyesüz. Şimden-girü bu servün sâyesine gelüp bu peygâmeruñ sözine uyasuz. Cümleñüz âteşkedeğe yüz tutup oda tapmağı dîn idinesüz” didi. Çünkü şâhuñ fermânı cihân ilçilerine münteşir oldı cümle mîr ü mihterler ol serve teveccüh itdiler, şâhuñ emrine muft` olup niçe zamân ol âteşkede içinde `ibâdet itdiler. Ol deyr şunuñ gibi şerîf maqâm idi ki görenler hemân cennet şanurlar idi. Çünkü bu hâl üzerine çok zamân geçdi, şâhuñ tâlî'i sa'd oldı, varduğınca devleti ve şevketi ziyâde oldı. Bir gün Zerdhüş Pîr, şâha eyitdi: “Ey Şehriyâr, bizüm dînimüze münâsib degüldür ki sen Çîn şâhına harâc viresin. Senün aşlunda hiç kimse sâlâr-ı Türk'e bâc ve harâc virmiş degüldür. Ben bu nesneye râzî degülem” didi. Güştäsb şâha Zerdhüş'tün bu sözi hoş geldi. Buyurdi: “Ayruk Çîn şâhına nesne virmeyeler.”

EK 3: İÜ Nadir Eserler (NEK6133, III/607b-608b)

[607b] Birgün İrān pādīšāhı kim Güştāsb-ı galebe dīvān idüp тұrurken hemān-dem dīvān-hāne dīvārı iki şakķ olup içinden bir herīf çıkadüşdi. Bu kez ehl-i dīvān bunı böyle görince cümlesi guluvv idüp perākende oldılar. Bu kez Güştāsb dilāverlik kuvvetiyle hemān gulāmuñ elinden ğaddāreyi kavrayup ba`dehū karşı varup gördi kim iki ğoltuğında iki kitāb dutar. Andan dönüp eyitdi: “Bre adam, sen kimsin, tiz söyle!” dedikde ol **bed-çehre** eyitdi: “Ey şāh-ı cihān – ğüft - hālā ben peyğamberüm, bu kitāba Zend Bāzend dirler. Gökden inmişdür. İmdi ğelūñ, bunun ğavline i`timād eyleñ” didi. Güştāsb da ya böylesine, cümle beglerüm senden ğavf ve perākende oldılar. Ādem gönderüp cümlesine bu aĥvāli bildirüp yine cem` idince bu kez begler de bir yire ğelüp eyitdiler: “Bu iki kitāb te`lif itmek ile olmaz. İmdi bize mu`cizāt ğöster” didiklerinde, ammā bunun adına Serd-pūş dirlerdi, ol da eyitdi: “Söyleñ imdi ne vechle mu`cizāt istersiz” didi. Evvelā bir miğdār evşerī? ile müşteri zabt idüp üzerine dökdiler, nesne olmadı. Anuñ ile daĥı kanā`at itmeyüp pādīšāhuñ sarāyında bir şecer var idi. Aña serv-i¹³ Keşmīr dirlerdi. Eyitdiler: “Bu gice bunun her yaprağında yazılıp şehādet eylesünler” diyüp “Bu kez Zerde-būs nola” diyüp dīde-bānlar ğodılar. Şabāh oldu, ğördiler kim yazılmış: “Zerde-būs Peyğamberdür.” Dīvāndan Zerde-būş`a i`timād idüp Zend Bāzende`ye ikrār eylediler. Ol maĥalde ğaber geldi kim “Ķayser`üñ kızından bir evlāduñ oldu” deyü. Dāyeler ğetürdiler, ğördiler kim [608a] oğlan şāfi ĥūn-ālūde¹⁴ toğmış. Öyle olsa nāmın Beşūten¹⁵ ğodılar. Tālī`in ğördiler, dānālar eyitdi: “Bu oğlan felekte çok kām alamaya” deyüp `aķabince “Bir oğlan daĥı vücūda ğeldi” diyü ğaber virüp anı daĥı şāha ğetürüp bunun da tālī`in tıtuup bu kez `ālimler böyle cevāb virdiler ki “Bu oğlan ziyāde dilīr-i `ālem ola, lākin bu daĥı dūnyāda kām almaya.” Bu kez bunun adın İsfendiyār ğodılar. İşte İsfendiyār rüyin-ten olmasına sebep budur. İsfendiyār üç yaşına ğadem başdıķda ol sehħāre¹⁶ olan Zerde-nāş¹⁷ birgün ğetürüp bir miğdār bakır ile ğalay ve ğurşunu eridüp İsfendiyār`ın başından ayağına deĝin dökdü. Hemān ğözleri ğaldı sıhr-ile rüyin-ten oldu ve bir ğavlı daĥı budur ki “Anasından böyle toğdı” dirler. Şāĥıĥ ğavlı budur. Güştāsb şāh birgün bir pādīšāhuñ kızın şikār eyledi. Nigār ile cem` olmaķ murād eyledikde nigār da istemedi. Ol ğadar cehd eyledi ammā idemedi. Aña cefā` [içün] birĶaĥ ğulāmlar yanına bıraķdı, gine olmadı. Āĥır sāde pehlūya rāzī olup nigārını nazar olmaķ rā`ı? ile düz şeb`işret idüp bir gice yaturken cāme-ĥ`āb içinde Güştāsb iĥtilām olup ammā yanında bir cām tās var idi, anuñ içinde aķıtdı. Rivāyet olunur ki Güştāsb ol gice ğatı çok iĥtilām oldu, cümlesin ol tāsın içine atdı. Ammā birazdan nigār[r] maĥmūrlayup ĥ`ābdan bīdar oldu. Bu kez şu aramağā başladı. Dört cānibe el urup ol tās eline ĝirüp şu Ķıyās idüp içdi. İrtesi ĝün şāh ğördü, tāsda nesne Ķalmamış. Nigāra şordı. Nigār da “Ben içdüm” diyüp şāh da nesne dimedi. Nigār bundan ĥāmile olur. Bu kerre Güştāsb da `ālimlere su`āl idüp “Bundan `avrat ĥāmile olur mı?” didi. `ālimler eyitdiler: “Yoğdan var iden Perverdiğār buña Ķādir deĝül midür ki bir tamlā menīden benīādemi vücūda ğetürmege Ķādirdür. Murād-ı `āliyyesi olduğdan

13 serv: Nūshada “server” yazılmış.

14 ĥūn: ĥ`ān (sofra?) biçiminde yazılmış.

15 Beşūten?: İsfendiyār`ın destekçisi ve danışmanı Zerdüşť din adamı Pesūtan olabilir.

16 sehħāre: sehħāre şeklinde yazılmış.

17 Zerde-nāş: Zerdüşť kelimesi Zerde-nāş زردناش biçiminde yazılmış.

şonra bundan dağı hâmile olması emr-i muqarrerdür” deyüp cevâb virdiler. Bu minvâl üzere İsfendiyâr der-cevânî ve mevsim-i kâmrânî her gün şikârda. Birgün yine şikârda gezerken bir şahrâya gelüp ok atarken bir ođlancıguñ okla urup gözini çıkardı. Babası gelüp Güştâsb'a şikâyet eyledi. Şâh da vâfir mâl virdi. Lâkin herîf kabûl itmeyüp eyitdi: “Elbetde yirine anuđ dağı gözini çıkarmak gerekdür deyüp bu cevâbdan pâdişâh bî-huzûr olup ol herîfi oñinden sürdi. Ol herîf bed-du`â eyledikde du`âsı da hedef-i icâbete karîn olup, öyle olsa İsfendiyâr bir gice vâkı`âsında gördi kim bir kimesne bir ılgın ağacı okıyla urup gözlerin çıkardı. İrtesi babasına düşini söyledi. Bunlar bu hâl üzere.

Rāvî eydür: Birgün Güştâsb İsfendiyâr'a eyitdi: “Oğul, peygamberi yanuğa al, cemî vilâyetleri tolaş, mağlûkı dîne da`vet eyle. Olmayanları katl eyle” deyüp Zerd-nüş'ı yanına alup gitti. Bu kez İsfendiyâr bütün memâlikleri tolaşup gezerken Kâbil'e geldi. Rüstem karşu gelüp `azîm ri`âyet eyledi. Andan Zerde-nüş yanında görüp şordı. İsfendiyâr eyitdi: “Bu peygamberdür. Gel, sen dağı buña itâ`at eyle.” dedikde Rüstem eyitdi: “**Bir gün Kâvus'a bir hoğka-bâz gelmiş, beni de da`vet eylediler. Vardum, bu herîfi anda gördüm, hoğka-bâzlık ider idi. Şimdi peygamber mi olmuş**” didi. Zerde-nüş [608b] bu cevâbı işidince İsfendiyâr'a eyitdi: “Yürü, gel gidelüm, şimden-şonra yeter. Eger Rüstem'i dir isen bir `İsâ'ya ümmet olur degüldür” diyüp bu kerre İsfendiyâr bundan `adâvet eyledi. Güştâsb'ın dağı Rüstem kendüğe gelmedüğine `adâveti ziyâde idi. Bundan şonra İsfendiyâr babası tarafına revân oldu.

EK 4: Eyüp Sabri Paşa Tercümesi (Hüsrev Paşa 370, 126a-127a)

[126a] Güştesb şâh bir gün sarâyında ve Tür'ün? karşusunda bir pîr peydâh [126b] oldu. Koltuđunuđ altında iki kitâb var. Güştesb dal hançer alup pîriñ üzerine sürdi. Pîr eyitdi: “Ben peygamberim. Dîne da`vet itmege geldim. Baña el kaldırma, elin kırur” dedi. Kitâbların meydâna kodı. Birine *Zen* birine *Bâzen*¹⁸derlerdi. “Evvvelki peygamberin âyini¹⁹ mensûh oldu. Beni Allâh gönderdi. Adım Zerdehüş derler.” Güştesb eyitdi: “Dânâlarla müşâvere ideyim, yine gel” dedi. Dânâları çağırıp müşâvere eyledi. Meger pâdişâhın sarâyında bir dirâht var idi. Sırığ urup yaprağın silkdiler. “Bu gice yapraklarda yazılsun, seniñ hođ peygamber olduđuñ bilelim.” dediler. Şabâh kalkup bağdılar. Meger cemî yapraklarda yazılmış. Aña dağı `amel itmeyüp hazîneden yedi dürlü terkîb getürüp kaynatdılar, Zerdehüş'ün yüzünden dökeler. Sîmyâ berekâtından cümlesi taru dânesi gibi saçılıp Zerdehüş'a kâr etmedi. **Cümlesi inanup kâfir oldılar.** `Âkilller dediler ki “**Rüstem bu peygambere tâbi` olmayınca bu dîn şöhet bulmaz.**” Güştesb şâh, Zerdehüş'i alup Rüstem'e gitti. Zâbül'e konup niçe çenârda? kondu. Rüstem'e haber oldu. Rüstem piyâde pâdişâha istikbâle çıkdı. Üç gün ziyâfet eyledi. Dördüncü gün Rüstem'e Zerdehüş peygamberlik da`vâsı etdiğini `arz eylediler. Meger Zerdehüş nikâbla gezerdi. Rüstem eyitdi pâdişâha²⁰: “Niğâbın kaldırsun baqayım” dedi. Kaldırınca Rüstem bir nazar eyledi, Zerdehüş hazânves lertzân oldu. “Pâdişâhım, bu ne aşıl peygamberdir ki benim bağdığımdan kendüyi ditreme dutdı. Kaçan Kâvus'a Mâzenderân'da Sûdâde'yi alıvırdığımda

18 Zen, Bâzen: Zend (Aveta'nın tefsiri) ve Bâzend (tefsirin tefsiri) adlı kelimeler metinde bu şekilde yazılmıştır.

19 âyini: “âyine” yazılmış.

20 pâdişâhı: “pâdişâha” yazılmış.

bir âdem **gelüp bizim öñümüzde hoqqabâzlık eyledi. Eger hoqqabâz peygamber olursa ben de inanayım**” dedi. Rüstem kal`aya gıtdıkde Zerdehüş eyitdi: “Pâdişâhım, bu ma`tüh olmuş, böyle âdeme beni getürürsün” deyü şâhı ıdlâl eyledi. Yine İrân`a revân oldılar. İrân`a geldikde haber aldılar kim “Ercâsb-ı Türk on dört kerre yüz biñ`asker ile niyyeti İrân`a aqın virmekdir” dediler. Güştesb müşâvere eyleyüp Zerdehüş eyitdi: “Oğluñ İsfendiyâr`ı baña bağışla, aña`ilâc bulayım” dedi. “Ben de seniñ, evlâdım da seniñ, neylersen eyle” dedi. Zerdehüş, şâhzâdeyi hammâma götürüp derletdi. Zerdehüş yedi çölmek eczâ hâzır itmişdi. “Şakın gözleriñi hıç yumma” deyü çömleğın başında açdı, dökdi. Eczânıñ ıssılığınan gözün yumdı. Yedisin dağı birbir ardınca [dökdi.] şâhzâdeniñ [vücüdı?] billüra döndi.

[127a]: Şâhzâdeyi hammâmdan çıkarup giderdi. Gözlerine baqdı, gözleri et kalmış. “Dilerim Allâh`dan, ölümün gözleriñden olsun” dedi. Alup babasının dīvânına getürdi. Zerdehüş eline bir tığ alup babasının yanında şâhzâdeniñ gerdânına bir tığ sıçradı?, her a`zâsına çaldı. Bir yerine te`şir etmedi. Oğla urdı, pâre oldı. İsfendiyâr-ı [r]üyin-ten dediler. “Şimden şonra yüz biñ`askeriñ içine girseñ saña silâh kâr etmez, illâ gözlerini şakın” dedi. İsfendiyâr ol gice bir vâkı`a gördi. Gözi kırmızı beñzi bir ...? elinde iki çatal oğla gözlerin nişâna alup gözlerin urdı. İsfendiyâr cân havli ile oğın kerçüp²¹ aldı, gördi ki gözleri yerinde illâ ol oğ bulundı. Şabâh Zerdehüş`a düşün ta`bir etdirdi. Zerdehüş oğın göreyim deyüp eline aldı, gördi ki oğ ılgın ağacından. Pâdişâhım, bunun ölümü ılgın ağacından, ...^{22?} kökin kırutsunlar. Taraf taraf nâmeler perâkende eyledi. Vây ol pâdişâhıñ hâline ki ülkesinden ılgın ağac[ı] buluna. Varınca ılgın ağacınıñ kökin çıkarup yerine âteş yaqdılar. “Ercesb-i Türk`den haber geldi ki yakın zamânda aqın virecek” deyü dedi.

21 kerçmek: parçalamak, delmek (Karakurt 2019: 262)

22

